

А66

3258p

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

АНДРУСІВ Любомир Зіновійович

УДК 141.132:211.5 (477) „XI/XVII”

**РАЦІОНАЛІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ
В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ
XI – поч. XVII ст.**

09.00.05 – історія філософії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

НБ НПУ

100098023

Київ – 2011

8033

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, м. Івано-Франківськ.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор
Возняк Степан Михайлович,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
професор кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Кашуба Марія Василівна,
Львівська національна музична академія
імені Миколи Лисенка,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін;

кандидат філософських наук, доцент
Сторожук Світлана Володимирівна,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
доцент кафедри філософії.

Захист відбудеться «10» травня 2011 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.13 Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотечі Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «8» квітня 2011 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б.К. Матюшко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Українська духовна культура XI – поч. XVII ст. – це період розвитку вітчизняної філософії та її синтезу з майже тисячолітніми інтелектуальними напрацюваннями християнства: вченням Отців Церкви, моделями поведінки, літературними жанрами та стилями, світорозумінням та світовідчуттям. Наріжним питанням при такому розміслі постає проблема раціональності як засобу пізнання та її взаємодія з іншими формами ставлення людини до світу. Питання раціоналізації знаходиться в центрі філософії, яка виникає та розвивається саме через раціоналізацію світогляду. Середньовічне розуміння цінності розуму бере свої початки від катафатичного богослов'я, де утверджується основний гносеологічний принцип – «через творіння пізнай Творця». Саме тому важливо з'ясувати особливості розвитку раціоналістичних міркувань про світ, природу, Бога, починаючи від киеворуського теоцентризму – до ренесансного антропоцентризму та виокремлення філософії в окрему сферу знання.

Актуальність дослідження раціоналістичних тенденцій в українській філософській думці зумовлена пошуканням осмислення ідентичності української філософії, зміною парадигм раціональності. Окрім цього, відсутність завершених досліджень специфіки раціонального та механізмів його трансформації в період XI – поч. XVII ст. призводить до утвердження одностороннього погляду на історико-філософський процес. Адже мета історії філософії полягає в аналізі національної думки минулого в усій її багатогранності. Розкриття специфіки раціоналістичних тенденцій дозволить заповнити малодосліджені аспекти культури Київської Русі та Ренесансу; віднайти відповідь на питання, чому проблема раціоналізму в XI – поч. XVII ст., яка порушувалась ще на початку XIX ст., не отримала подальшої належної розробки.

Актуальність зазначеної проблеми також окреслена необхідністю історико-філософського узагальнення здобутків християнської культури, поглибленого вивчення ідей релігійного вільнодумства, елементів логіки та особливостей їх впливу на формування раціоналістичних тенденцій у синкретичній культурі. У зв'язку з цим досить важливим є виокремлення акценту на ролі розуму в художньо-образному, містичному пізнанні, елементах наукового освоєння дійсності у філософській культурі киеворуського періоду, а також аналіз провідних ідей еретичних рухів, раціонального тлумачення біблійних текстів в епоху українського Ренесансу. Це пояснює звернення до періоду XI – поч. XVII ст. як часу зародження основних ідей та вчень, що згодом оформлюються в самостійні філософські концепції.

Таким чином, здійснення історико-філософського дослідження зумовлене потребами сучасної суспільної дійсності та проблемами розвитку української філософії, вирішення яких тісно пов'язане із всебічним переосмисленням інтелектуальної культури минулого.

Ступінь наукової розробки теми. Важливим історіографічним джерелом при аналізі поставленої проблеми стали праці дослідників XIX – XX ст., які й

досі не втратили актуальності, – М.Грушевського, О.Калугіна, В.Перетца, М.Руднева, М.Сперанського, О.Соболевського, І.Франка та ін.

Відправною тезою історико-філософського дослідження є «тенденція до інтелектуалізму, раціоналізму», відзначена в працях вітчизняних вчених С.Возняка, В.Горського, М.Кашуби, а також науковий доробок російських мислителів В.Громова, В.Милькова, яким належить розробка типології киеворуської культури та виокремлення в ній раціонального аспекту. Окремі ідеї присутні в напрацюваннях С.Аверинцева, І.Бичка, А.Бичко, С.Бондаря, О.Вдовиної, Я.Ісаєвича, С.Кримського, В.Нічик, І.Паславського, М.Поповича, О.Сирцової, Я.Стратій, Т.Целік, Т.Чайки.

Дослідженню художньо-образного пізнання Київської Русі присвячено праці таких вчених, як Ю.Асєєв, В.Бичков, С.Висоцький, В.Лазарев, Д.Лихачов, Н.Нікітенко, Л.Успенський, В.Харламов та багато інших. У цьому аспекті вагомим є дослідження слов'янської іконології, що дотично розглядається нами при з'ясуванні співвідношення раціонального та ірраціонального у філософській думці Київської Русі (праці Л.Квасюка, Т.Котлярової, Л.Успенського, І.Язикової).

Специфіка містичного та раціонального богопізнання у контексті вчення східної патристики висвітлюється в напрацюваннях С.Бондаря, О.Вдовиної, І.Мейєндорфа, В.Топорова, Т.Шпідліка, П.Яроцького та ін. З метою уникнення конфесійної заангажованості до уваги береться праця папи Івана Павла II («Fides et ratio») не тільки як богослова, але й як філософа.

Стан дослідженості періоду українського Ренесансу значно кращий. Сюди слід віднести науковий доробок М.Дойчика, Ю.Ісіченка, П.Кралоюка, Б.Криси, В.Литвинова, В.Любашенко, О.Матковської, Р.Множинської, Ф.Науменка, А.Пашука, О.Старовойта та багатьох інших.

Переосмисленню сучасних підходів до історичних типів раціональності присвячено праці О.Білокобильського, П.Гайденко, Е.Гелнера, С.Кримського, В.Лекторського, Т.Льотова, Л.Озадовської, М.Поповича, В.Стьопіна, О.Соболь, К.Узбека, В.Швирьова, Л.Шенгерій та ін.

Інші важливі аспекти періоду XI – поч. XVII ст. розглядали у своїх розвідках історики філософії, культурологи, літературознавці, історики – Г.Волинка, Я.Гнатюк, М.Бичваров, О.Киричок, В.Колесов, В.Малахов, І.Мицько, Н.Мозгова, Б.Пейчев, Н.Пікулик, М.Рогович, О.Сліпушко, В.Соболь та ін.

Однак, в історико-філософській науці на сьогодні немає комплексних досліджень проблеми раціоналістичних тенденцій в українській філософській думці періоду XI – поч. XVII ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації узгоджена з планами науково-дослідної роботи кафедри філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, зокрема з темою «Історичний розвиток філософії як чинник світового цивілізаційного процесу» (державний реєстраційний № 0106U003091).

Об'єктом дисертаційного дослідження є філософська думка України XI – поч. XVII ст.

Предмет дослідження – особливості раціоналістичних тенденцій у вітчизняній філософській думці XI – поч. XVII ст.

Метою дисертаційної роботи є цілісне історико-філософське дослідження специфіки прояву раціоналістичних тенденцій в українській філософській думці XI – поч. XVII ст.

Реалізація поставленої мети здійснюється через вирішення таких завдань:

- визначити методологічні особливості дослідження раціоналістичних тенденцій в українській філософській думці XI – поч. XVII ст.;

- з'ясувати зміни парадигмальних установок філософської культури Київської Русі та українського Ренесансу;

- проаналізувати співвідношення раціонального та ірраціонального в художньо-образному пізнанні Київської Русі на прикладі невербальних текстів (монументальний живопис, архітектура, ікона);

- простежити вплив різних шляхів богопізнання (ідеалів святості) на формування раціонального мислення в киеворуський період;

- обґрунтувати витоки наукового знання у синкретичній культурі Київської Русі як одного із чинників формування акценту на ролі розуму;

- здійснити історико-філософський аналіз ересей та раціоналістичних ідей перших українських гуманістів XV – сер. XVI ст.;

- виокремити елементи раціонального дискурсу в українській полемічній літературі.

Теоретико-методологічні основи дослідження. Дисертаційна робота виконана на межі історії філософії, гносеології, релігієзнавства та логіки, що зумовлено специфікою мислення XI – поч. XVII ст., коли філософські питання розглядалися переважно у рамках богословських, агіографічних, природничо-наукових, полемічних та інших текстів, здебільшого християнського характеру. Це логічно позначилося на методологічних основах дослідження, яке здійснювалось на засадах історичного та культурологічного підходів до проблеми раціональності. Під час філософської інтерпретації тогочасних творів відправними положеннями стали: теза В.Горського про «тенденцію до інтелектуалізму», започатковану у творах мислителів Київської Русі, корені якої містились в акценті на ролі розуму у пізнавальній діяльності людини; всебічно обґрунтоване у працях С.Кримського поняття софійності; підхід М.Громова до синкретичної літератури XI – поч. XVII ст., який базується на виокремленні методів пізнання дійсності у формі «тенденцій». При розгляді активного та пасивного ставлення до перетворення дійсності, притаманного українському ренесансному соціокультурному простору, бралися до уваги праці К.Поппера.

Дисертаційне дослідження здійснено на основі таких методів, як:

- системний, за допомогою якого логічно та послідовно виокремлено ті ідеї, вчення української філософської культури, що впливали на формування раціонального осмислення Святого Письма та догмату Трійці;

- герменевтичний, що сприяв розкриттю смислів та інтерпретації тогочасних текстів символічного й алегоричного характеру;

- генетичний метод, який дозволив проаналізувати вплив культурного контексту XI – поч. XVII ст. на характер генези та подальшої трансформації раціоналістичних тенденцій в українській філософській думці;

- аксіологічний, застосування якого дало можливість виявити цінність розуму та сутнісні зв'язки між іншими поняттями, що впливали на розвиток раціоналістичних тенденцій;

- методи контекстуального та ситуативного аналізу, методи абстрагування та узагальнення, завдяки яким проведено зіставлення, протиставлення та синтез різних точок зору того чи іншого напрямку.

При вирішенні поставлених завдань використано принципи історизму, цілісності, об'єктивності, конфесійної незаангажованості, світоглядного плюралізму, які уможливили врахування основних напрямків української філософської думки XI – поч. XVII ст.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні комплексного історико-філософського аналізу раціоналістичних тенденцій в українській філософській думці XI – поч. XVII ст., у ході якого:

Вперше:

- на прикладі художньо-образного пізнання у духовній культурі Київської Русі обґрунтовано функціонування раціонального аспекту у сприйнятті дійсності (пізнання символу було можливе лише у співвідношенні з іншими символами більш раціоналізованого характеру);

- встановлено існування в рамках культури Київської Русі апостолоподібного шляху пізнання Бога, який утверджував право на застосування розуму в межах християнського віровчення;

- текстуально доведено раціоналістичний характер ересей XV – сер. XVI ст. (стригольники, богоміли, жидовілі, феодосіани), який полягав у вільному трактуванні догмату Трійці, зокрема в питаннях про природу Христа, критичному тлумаченні Святого Письма, вченні про самовладдя вільної людини, наділеної даром розуму;

- з'ясовано, що ідеї релігійного вільнодумства, раціоналізація таїн віри, ренесансна інтерпретація Бога, використання засобів логіки та науково-природничого знання в працях українських мислителів є невід'ємним складником утвердження раціоналістичних тенденцій;

- експліковано зміст бінарних понять *внутрішній* та *зовнішній розум*, які повною мірою викристалізуються у поглядах українських полемістів і пов'язані з пасивним (споглядальним) та активним (культурно-освітнім) ставленням людини до дійсності.

Уточнено:

– значення раціоналістичних тенденцій в українській філософській думці ХІ – поч. ХVІІ ст. як утвердження акценту на ролі розуму в осмисленні основної парадигми цього історичного періоду.

Отримала подальший розвиток:

– методологія дослідження синкретичної культури через виявлення «тенденцій» як певних елементів культури, що згодом набувають самостійного становлення.

Теоретичне і практичне значення роботи полягає в тому, що теоретичні узагальнення та положення можуть бути використані для подальшого аналізу раціоналістичних тенденцій в українській філософській думці, а також у процесі вивчення пам'яток минулого. Результати та висновки роботи допоможуть заповнити прогалини в дослідженні раціоналістичної традиції в історії української філософської культури. Певним внеском в розуміння розвитку методів пізнання дійсності у синкретичній культурі є виокремлення тенденцій, що ілюструють зв'язок минулого із сучасністю як поворотом філософії до плюральності.

Практична цінність дослідження визначається тим, що його результати й основні положення можуть бути використані при підготовці лекційних курсів та спецкурсів з історії української філософії, релігієзнавства, медієвістики, культурології, логіки, в міждисциплінарних компаративних дослідженнях, а також при створенні відповідних підручників та посібників.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася на кафедрі філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, де й була виконана. Головні положення та ідеї дослідження були апробовані у виступах на щорічних звітно-наукових конференціях викладачів, докторантів, аспірантів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, 2008, 2009, 2010), та на шести наукових конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції молодих науковців «Світоглядно-ціннісне самовизначення людини: Науково-пізнавальні та життєво-практичні виміри» (Чернівці, 2008); Всеукраїнській науковій конференції «ХХІ Читання, присвячені пам'яті заснування Львівсько-варшавської школи К.Твардовського» (Львів, 2009); Міжнародній науковій конференції «Людина. Світ. Суспільство. (До 175-річчя філософського факультету). Дні науки філософського факультету – 2009» (Київ, 2009); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «На шляху до синтезу філософії, релігії і науки» (Львів, 2009); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2010» (Київ, 2010); III давньоруських історико-філософських читаннях «Філософські ідеї в культурі Київської Русі» (Полтава, 2010).

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження відображено в 11 наукових публікаціях: 6 статтях (з-поміж яких 5 – у фахових виданнях, затверджених ВАК України для філософських наук) та 5 тезах виступів на наукових конференціях.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, що впливає з поставленої мети та завдань. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які включають у себе дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 208 сторінок, з них 179 сторінок основного тексту. Список використаних джерел включає 269 найменувань та складає 29 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дисертаційної праці, її актуальність, сформульовано мету та комплекс основних завдань, окреслено джерельну базу, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну, науково-теоретичну і практичну цінність, подано відомості про апробацію результатів дослідження, відображено структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження раціоналістичних тенденцій в українській філософській думці XI – поч. XVII ст.»** доводиться можливість здійснення такого дисертаційного дослідження, визначено його джерелознавчі та методологічні основи.

У **підрозділі 1.1 «Історіографія проблеми»** аналізуються особливості обраного періоду, а саме: 1) існування філософії як несамостійної сфери знання; 2) синкретизм культури зазначеного періоду, представлений у двох видах – об'єднання різних першопочатково незалежних одне від одного явищ, та з'єднання різнорідних елементів, які в силу певних причин тривалий час існують на основі нероздільності (В.Мильков); 3) феномен двовір'я, що чітко репрезентує поєднання християнських цінностей із язичницьким світоглядом аж до виникнення першого вищого навчального закладу – Києво-Могилянської академії.

Проблема періодизації XI – поч. XVII ст. позначена різними підходами: перша група дослідників іменує цей період як докласичний (І.Бичко, П.Саух та ін.), друга зосереджує більшу увагу на особливостях Київської Русі та українського Відродження (В.Горський, С.Бондар, В.Литвинов, І.Огородник, М.Русин та ін.).

На основі проаналізованих праць (А.Бичко, І.Бичка, С.Бондаря, С.Возняка, Я.Гнатюка, В.Горського, М.Дойчика, О.Замалсева, І.Захари, Я.Ісаєвича, М.Кашуби, С.Кримського, Г.Макушинської, В.Микитася, В.Милькова, Н.Нікітенко, В.Нічик, Б.Парахонського, О.Сирцової, Я.Стратій, Т.Чайки, В.Шинкарука, В.Щурата та ін.) встановлено недостатній стан дослідження раціоналістичних тенденцій в українській філософській думці XI – поч. XVII ст., оскільки:

– на початку XX ст., якщо й велася мова про раціоналістичну спрямованість деяких тогочасних пам'яток (М.Грушевський, В.Перетц, М.Сперанський, О.Соболевський, І.Франко та ін.), то надалі не були достатньо обґрунтовані підстави таких висновків. Причиною цього можна вважати панування класичного погляду на раціональність;

– етнопсихологічний підхід до осмислення історії української філософії (І. Мірчук, Д. Чижевський) поклав початок посиленню уваги до дослідження ірраціональних особливостей національного характеру українців;

– у дотичних дослідженнях (працях В.Горського, М.Громова, М.Кашуби, С.Кримського, В.Милькова), хоч і відзначаються тези про «раціоналістичні тенденції», «раціоналізм доби Відродження», «акцент на ролі розуму», проте предметом самостійного аналізу вони не поставали.

Зважаючи на такий стан дослідження, доцільним є застосування до періоду XI – поч. XVII ст. культурологічного підходу, що розробляється у працях авторського колективу Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України.

У підрозділі 1.2 «Джерельна база дослідження» аналізується вибір джерел дослідження, з урахуванням методологічних висновків М.Брайчевського, Г.-Г.Гадамера, В.Горського, А.Гуревича, І.Данилевського.

До мислителів, твори яких є цінним джерелом обґрунтування раціоналістичних тенденцій, належать Іларіон, Нестор, Данило Заточеник, Климент Смолятич, Кирило Туровський, Никифор, Володимир Мономах, Кирик Новгородець; представники «католицької Русі», зокрема Юрій Дрогобич, Павло Русин та Ст.Оріховський-Роксолан; а також М.Смотрицький, К.Сакович, К.Транквіліон-Ставровецький, З.Копистенський, Христофор Філалет, Л.Зизаній, С.Зизаній та ін.

Текстологічно розглядаються теж твори представників православної християнської традиції: Феодосія Печерського, І.Вишенського, І.Копинського, Віталія з Дубна та ін. Серед перекладної літератури проаналізовано «Ізборник 1073 року», «Бджолу», «Тлумачну Палею», «Шестоднев» Йоана екзарха Болгарського, першу і третю частини «Джерела знання» та «Діалектику» Йоана Дамаскіна, «Аристотелеві врата», апокрифічне Йоанове Євангеліє, «Таємну книгу» та ін.

Крім цього, до джерельної бази дослідження відносяться твори, в яких представлені ті чи інші раціоналістичні ідеї. Тому до уваги беруться різноманітні церковні документи, статути, послання, анафема, грамоти, апологетичні твори московських мислителів (Стефана Пермського, митрополита Фотія, Йосифа Волоцького, Зиновія Отенського та ін.), які виникали внаслідок критики ересей та захисту православної віри.

Згідно з поглядами В.Горського про використання невербальних пам'яток в історико-філософському дослідженні як невід'ємного складника джерельної бази, до аналізу залучаються пам'ятки матеріальної культури, зокрема архітектура та монументальний живопис періоду Київської Русі. Також при відтворенні загальної картини того часу важливим джерелом виступає символіка ікони, яка середньовічною людиною сприймалась як текст.

Релігійний характер більшості джерел вимагає історико-філософського підходу до аналізу специфіки середньовічного знання та врахування сакральної заангажованості тексту.

Таким чином, предметом дослідження, власне, є не весь мислительний

матеріал зазначеного періоду, а тільки ті ідеї, концепції, вчення, погляди, які стосуються раціоналістичних тенденцій.

У підрозділі 1.3 «Методологічні основи та вихідні принципи дослідження» уточнюються основні поняття, які використовуються у дисертаційному дослідженні, та окреслюється поняттєва матриця раціоналістичних тенденцій, що стала теоретичним підґрунтям формування раціоналістичної традиції.

Аналізуються праці, присвячені проблемі раціональності, її історичним модифікаціям, особливостям вияву раціонального в українській філософській думці XI – поч. XVII ст. як українських вчених (О.Білокобильського, С.Кримського, Т.Лютого, Л.Озадовської, М.Поповича, Л.Шенгерій та ін.), так і зарубіжних (В.Біблера, П.Гайденко, М.Мудрагея, Х.Ортеги-і-Гассета, К.Рутманіса, В.Стьопіна, В.Швирьова та ін.).

Поняття *раціоналістичні тенденції* трактується як утвердження акценту на ролі розуму в осмисленні основної парадигми того чи іншого історичного періоду. *Тенденція* в цьому аспекті означає «напрямок розвитку чого-небудь», відсутність сталої традиції.

При аналізі природи раціонального виокремлюється сучасне ширше розуміння раціональності – *оновлена раціональність*, яка не зводиться до чисто логіко-інтелектуальної діяльності та не витісняє суб'єкта з раціонального погляду на світ (С.Кримський). Греко-візантійський тип раціональності – *ум (розум)* включає також сферу серця, що ілюструє певний зв'язок із поняттям сучасної *оновленої раціональності*.

Внаслідок історико-філософського аналізу типів раціональності зроблено висновок про можливість дослідження акценту на ролі розуму в українській філософській думці періоду XI – поч. XVII ст. Для киеворуської доби актуальним є виокремлення раціонального чинника в системі художньо-образного, містичного та перших початків наукового пізнання, оскільки осмислення дійсності здійснювалось у синкретичній формі через цілісність та нероздільність. Більш виразно раціоналістичні тенденції формуються в полемічній літературі українського Ренесансу, де посилюється увага до цінності *розуму* як критерію істинності та засобу в побудові аргументації і силогізмів. Потенційне «наростання» раціонального стає реальним із виокремленням філософії в окрему галузь суспільного знання у лекційних курсах професорів Києво-Могилянської академії.

Дослідження раціоналістичних тенденцій у цьому аспекті дає можливість більш цілісно та об'єктивно з'ясувати становлення української філософської думки, виокремити ті поняття, які своїм смисловим навантаженням формували важливі ідеї та концепції вітчизняної духовної культури.

У другому розділі «Співвідношення раціонального та ірраціонального у філософській думці Київської Русі», на основі висновку М.Громова про три пануючі методи освоєння дійсності у структурі давньоруського знання – художній, символічний та науковий, які існували потенційно у формі «тенденцій», розглядаються основні аспекти раціональності

шляхом аналізу художньо-образного, містичного та наукового пізнання. Зважаючи на синкретизм тогочасної культури, дослідження становлення раціоналістичних тенденцій здійснюється в контексті співвідношення з ірраціональним.

У підрозділі 2.1 «Раціональне та ірраціональне в художньо-образному пізнанні філософської культури Київської Русі» досліджуються особливості тогочасного світосприйняття на прикладі залучення невербальних текстів (архітектури, монументального мистецтва, іконопису). Терміном *художньо-образне пізнання* позначається суб'єкт-об'єктне відношення як спосіб осмислення навколишньої дійсності, що здійснюється через систему символів духовної культури, несе в собі певне смислове навантаження та виражається, в залежності від специфіки засобів сприйняття дійсності, через живопис, архітектуру, скульптуру, літературу, музику та ін. види мистецтва. Адже популярне на той час визначення філософії Константина-Кирила Філософа свідчить про різні способи наближення людини до Бога. Одним із них було власне мистецтво, яке виконувало посередницьку та інформативну функції. Важливим богословським обґрунтуванням значущості культових зображень була також теза про те, що «зображення неписьменним замінюють книги» (Василій Великий).

Архітектура як явище культури, схоплене у часі, відображає цілісну картину світоупорядкування киеворуської людини, матеріалізацію думки через художні образи, знаки, споруди з каменю. Серед невербальних текстів того часу виокремлюємо образ Софії як уособлення мудрості, яку можна сприймати не тільки серцем, але й умом. У «Слові про Закон і Благодать» Софія Київська постає вмістилищем Премудрості Божої, збудованої Ярославом Мудрим. Аналіз архітектури і монументального живопису дає можливість відстежити софійність тогочасної філософської думки, гармонію речі та слова, співвідношення чуттєвого та надчуттєвого, раціонального та ірраціонального в онтологічному оптимізмі тогочасного світогляду. На основі такого синтезу можна провести паралель архітектури з тілом та монументального живопису з душею у їх взаємозв'язку, що на рівні макрокосмосу співвідносився із самою людиною як мікрокосмосом.

Київська Русь, хоч і прийняла іконошанування з іншими догматами православної Церкви, проте не уникла іконоборства. Іконоборські рухи активізували інтелектуальне життя того часу. Ікона є свідченням того, що Син Божий став Сином Людським, боговтілився через Слово (Логос), – «невмістиме вмістилось в образі».

Художньо-образне пізнання людини Київської Русі формувалось у процесі боротьби і синтезу двох світів: християнського та язичницького. Аналіз діалогу язичництва і християнства дав можливість вивести поняття *етнораціональності*, що позначає сукупність інтелектуальної діяльності людини як представника свого етносу з притаманною йому раціональною картиною світу.

У підрозділі 2.2 «Містичний та раціональний аспекти богопізнання у киеворуській духовній культурі» аналізуються два шляхи богопізнання: катафатичне та апофатичне, як два ідеали святості – апостолоподібність та ангелоподібність. До уваги беруться ідеї Григорія Богослова, Григорія Ниського, Климента Охридського, Псевдо-Діонісія Ареопагіта та інших Отців Церкви, твори яких були поширені на той час.

Послідовники апостолоподібності (Константин-Кирило Філософ, Іларіон Київський, Климент Смолятич, Кирило Туровський, Никифор, Кирик Новгородець, Володимир Мономах, Володимир Великий та ін.), на відміну від прихильників ангелоподібності (Феодосія Печерського та його послідовників з Києво-Печерського монастиря, страсотерпців Бориса і Гліба), визнають право користуватись *зовнішнім розумом* у межах християнського віровчення. Такий погляд на богопізнання дозволяє простежити зародження раціоналістичного осмислення всього видимого світу.

Започаткована традиція ангелоподібності пропонує пізнання Творця через самозаглиблення, самопізнання, *уміє діяння* та безпосереднє *знання Бога* завдяки містичному досвіду. Шлях ангелоподібності спрямований на те, щоб людина уподібнилась до ангелів, що найближче споглядають Бога в небі. Це розкриває смислове навантаження поняття *розум*, який у православній духовній традиції поділяють на *внутрішній* та *зовнішній*. *Внутрішній*, або *духовний розум* повинен радикально відкинути будь-які світські орієнтири, оскільки ангели є безтілесними. У поглядах на взаємозв'язок раціонального та ірраціонального Отці Церкви часто зближують їх, стоячи на дуалістичних позиціях. Тому можна зустріти різні антиномічні вислови: «розумне чуття», або «ні розум без почуття не проявляє своєї діяльності, ні почуття без розуму» (Симеон Новий Богослов).

Розум виступає єднальною ланкою співвідношення раціонального та ірраціонального у філософській культурі Київської Русі та може розглядатися крізь призму таких понять, як *святість* та *світло*.

Святість поєднує у собі співвідношення раціонального та ірраціонального, катафатичного та апофатичного, оскільки орієнтує людину на інший світ та водночас наголошує на реальності цього світу ще за земного життя, враховує усі здібності людини в її наближенні до Творця. Поняття *світло* у киеворуських пам'ятках набуває значення «мудрості», «розуму» і використовується при описі одного зі способів наближення до Бога, який продемонстрував Володимир при хрещенні – «осяяний світлістю трисидного божества» («Києво-Печерський патерик», «Слово про Закон і Благодать»). Таким чином, це поняття близьке до позначення самого процесу богопізнання як *просвітлення*, яке відбувається в людині як у сфері віри (духу), так і у сфері розуму (ума), проте перша сфера виступає домінуючою, засвідчуючи певне «мовчання», «безмовність» перед розумом.

У підрозділі 2.3 «Витоки наукового знання в українській філософській думці XI – XIII ст.» з'ясовується вплив смислового навантаження поняття *знання* на формування витоків раціоналістичних тенденцій. Адже з поширенням християнства посилюється увага до знання.

Воно набуває «просвітницького» характеру і тісно співвідноситься із писемно-книжною культурою. Актуальним у цьому контексті є також зародження перших елементів наукового знання. До перших знань, які претендували на об'єктивність, доречно віднести природничі – математику, прикладну фізику, астрономію, біологію та ін.

Головним джерелом ознайомлення з науковими ідеями була натурфілософія античності, репрезентована через Візантію мислителями та Отцями Церкви (Григорієм Богословом, Йоаном Дамаскіном, Йоаном Златоустом, Козьмою Індикопловом, Григорієм Ніським, Єфремом Сирином, Георгієм Пасидою, Псевдо-Діонісієм Ареопажитом та ін.). Обґрунтовується сакралізація знання у творі болгарського письменника Чорноризця Храбра «Про письмена», який, зокрема пише, що Бог не залишає людського роду без знання, але всіх приводить до пізнання. Іншою важливою тезою було популярне на той час визначення філософії як «знання Божих і людських речей». Поняття *знання* отримує ширше коло інтерпретації через співвідношення із поняттями *філософія* та *мудрість*.

Наукове знання трактується не як конкретно науковий вид знання (таке, що визначається певними канонами експериментальної та дедуктивної достовірності, нормами каузального та математично-функціонального аналізу тощо), а як особлива форма духовного засвоєння результатів пізнання (процесу відтворення дійсності), яка характеризується верифікацією їх істинності. Тому наукове пізнання характеризується розв'язанням проблеми адекватного відображення певних уявлень дійсності, створенням складної системи оцінок зв'язку пізнавального результату з минулим досвідом та перспективами подальшого пізнання. Такі елементи наукового знання прослідковано на прикладі «Ходіння ігумена Даниїла» та літописів («Повість минулих літ», «Літопис Руський»), в яких виокремлено принцип точності та об'єктивності. У цьому ракурсі беруться до уваги висновки сучасної дослідниці Т.Целік про присутність особистісного начала у філософській культурі Київської Русі та М.Громова про початки наукового пізнання.

У третьому розділі «Становлення раціоналістичного світогляду українських мислителів доби Відродження» доводиться раціональне осмислення дійсності, догмату Трійці, Святого Письма представниками еретичних рухів та українськими гуманістами.

У підрозділі 3.1 «Особливості українського передренесансу XV – сер. XVI ст.» на основі текстологічної реконструкції ересей раціоналістичного (жидовілі, феодосіани) та містико-раціоналістичного (стригольники, богоміли) характеру з'ясовується їх вплив на формування раціоналістичних тенденцій в українській філософській думці XV – сер. XVI ст. Особливістю цих антицерковних вчень було те, що вони виникали ще до масового проникнення ідей європейської Реформації. Методологічною основою такого дослідження слугували висновки М.Грушевського, В.Любашенко, В.Перетца, М.Сперанського.

Єресям раціоналістичного характеру притаманне звернення до розуму, домінування раціональних елементів в осмисленні основних положень релігійного вчення, а саме – трактування Святого Письма, тайн віри та пізнання Бога за допомогою розуму тощо. Таким чином, раціоналістичним єресям властива недовіра до Святого Письма, його верифікація розумом.

Виникнення єретичних учень свідчить про існування в XV – сер. XVI ст. етнічного (язичницького) типу мислення, вкоріненого ще до офіційного запровадження християнства. Язичницькі культи, асимілюючись з християнством, все-таки зберегли «природоцентризм», пантеїзм, що протистояв теоцентризму. Зокрема, це стосується єресі стригольників, яка виростає передусім на кисворуському язичництві (М.Громов, В.Мильков).

Єретичне вчення богомилів виступало своєрідною опозицією тогочасній православної Церкві та несло за собою повернення до авторитету апокрифічної літератури, яка містила неканонічні тексти. Зміст цих єресей полягав у критичному, з позицій здорового глузду, підході до окремих догматів православної Церкви, наданні переваги цінності земного життя та розумовій діяльності людини, розумному «мудруванню» (Феодосій Косой).

При аналізі творів перших українських гуманістів – Юрій Дрогобича, Павла Русина із Кросна, Ст.Оріховського-Роксолана – виокремлюються основні погляди раціоналістичного характеру: культ розуму, зокрема вміння ним користуватися; надання великої цінності світським наукам, книгам, раціональному знанню; ідея творчої, активної людини. Цінність поглядів українських мислителів полягає у поширенні ідей астрономії та природознавства, які ґрунтувались на вірі у силу розуму пізнати причинно-наслідкові зв'язки навколишнього світу, поступовому відході при поясненні історичних подій від теологічно-провіденціоналістської концепції до визнання діяльності самої людини як творця історичного процесу.

У підрозділі 3.2 «Раціонально-дискурсивна домінанта в працях українських гуманістів» доводиться взаємозв'язок раціоналістичних тенденцій із перекладними творами київського гуртка книжників («Логіка Авісафа» або «Київська логіка», «Аристотелеві врата» та ін.), Андрія Курбського («Діалектика» Йоана Дамаскіна та «Трактат із логіки Й.Спангенберга») та їх вплив на формування світогляду українських мислителів, насамперед у питаннях відношення розуму до моральних якостей, чеснот людини (Ст.Оріховський-Роксолан, К.Сакович та ін.). Наприклад, як Ст.Оріховський-Роксолан у творі «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу», так і Псевдо-Аристотель у «Аристотелевих вратах» вважають себе мислителями, які повчають своїх володарів.

Застосування тогочасними філософами елементів логіки (К.Сакович, Клірик Острозький, Іпатій Потій) позначилось на інтерпретації ідеї Бога, критичному підході до Святого Письма (К.Транквіліон-Ставровецький, В.Суразький, Л.Зизаній, С.Зизаній та ін.) та в кінцевому підсумку призвело до виокремлення вчення про самовладдя як вільне використання людиною розуму.

Розвиток раціоналістичних тенденцій у релігійній полеміці пов'язаний з доведенням раніше не обґрунтованих положень християнського віровчення за допомогою формально-логічного методу.

Таким чином, поява різних антицерковних учень знаменувала собою апогей релігійного вільнодумства, гуманізму, пошуку людиною нового сенсу буття та світорозуміння. Це створило сприятливі умови для розвитку раціоналістичних тенденцій, а також утвердило ставлення до людського розуму як цінності, яка дана людині від Бога.

Підрозділ 3.3 «Поняття внутрішнього та зовнішнього розуму в українській полемічній літературі» присвячується аналізу двох базових понять, що виокремлюються при з'ясуванні раціоналістичних тенденцій – *духовний* та *плотський розум*, як протистояння двох традицій – візантійсько-православної патристики (І.Вишенський, Г.Смотрицький, Й.Княгиницький, В.Суразький, І.Копинський, Віталій з Дубна та ін.) та ренесансного неоплатонізму (М.Смотрицький, К.Сакович, К.Транквіліон-Ставровецький, З.Копистенський та ін.). У зв'язку з цим формувався і певний подвійний погляд на ставлення до дійсності та культурно-освітній процес через співвідношення принципів дії (*actio*) та споглядання (*factio*). Поняття *плотський розум*, *тілесний розум* та *зовнішній розум* виступають синонімами, так само, як і поняття *духовний розум* та *внутрішній розум*.

Представники першого напрямку, консервативно наслідуючи православні традиції, у своїх посланнях закликали тогочасну людину до особистого спасіння, очищення православної віри від окатоличення. Прилучення до Бога відбувалось за благодаттю, що зумовлювало пасивний характер ставлення до дійсності. Представники другого напрямку керувалися у своїй діяльності потребами часу та необхідністю суспільного розвитку, орієнтуючись на ідеї західноєвропейського поступу, громадянського гуманізму, Реформації, визнаючи активне ставлення до дійсності, яку людина покликана змінювати для свого блага.

У філософській думці Київської Русі представники православного містицизму *духовний розум* трактували більш ортодоксально, обстоюючи чернечий спосіб життя як найбільш правильний шлях наближення до Бога. У добу Відродження ця концепція набуває більшої актуальності з огляду на соціально-політичні умови та національно-визвольний рух. Моральне самовдосконалення, саморефлексія тісно пов'язані з формуванням раціонального світовідношення. Дискурс *земного* та *духовного* впливав на тенденцію розмежування філософії та богослов'я як подвійних шляхів розуміння істини. Протиставлення *плотського* та *духовного* сприяло активному утвердженню секуляризованого гуманізму та розвитку раціоналістичних ідей.

При осмисленні української соціальної дійсності XV – поч. XVII ст. використовуються ідеї К.Поппера про відкрите та закриті суспільство. З'ясовується, що особливістю тогочасного періоду було зіткнення двох підходів до проблем людини, суспільства та культури в цілому – ірраціонального та раціонального, елементів містичного та природознавчого

знання, які подекуди не розмежовувались. Наприклад, К.Сакович зазначає, що наука та розмова про душу – дуже потрібні для нашого знання та спасіння, тоді як І. Вишенський категорично заперечує *зовнішній розум* як «мракобісся».

Таким чином, у закритому суспільстві, де переважають принципи споглядання у ставленні до дійсності, неможливе було вільнодумство, свобода совісті та віросповідання. В такому суспільстві філософія, як тип світогляду, закономірно розвивається в межах релігійної парадигми та постійного пошуку гармонійного діалогу *внутрішнього* та *зовнішнього розуму* як цінностей духовної культури.

ВИСНОВКИ

1. Відповідно до особливостей філософських ідей, що містились у текстах періоду XI – поч. XVII ст. (літературних творах, літописах, житіях святих, апокрифах, політичних програмах), поняттєву матрицю дослідження раціоналістичних тенденцій в українській філософській думці складають такі поняття, як: *розум, ум, мудрість, світло*, бінарні поняття *внутрішній* та *зовнішній розум, філософія, знання*, що набувають нового смислового навантаження в процесі розвитку культурно-історичних періодів, формуючи з часом раціоналістичну традицію.

2. На прикладі художньо-образного пізнання простежується функціонування раціонального та ірраціонального у духовній культурі Київської Русі, яке має такі особливості: архітектурна семантика відображала домінування апофатизму; взаємозв'язок архітектури та монументального живопису репрезентував гармонію речі та слова, раціонального та ірраціонального, де останнє домінувало над першим; ікона своїм смисловим навантаженням впливала на поживлення інтелектуального життя та раціональні розмисли про втілення Слова.

3. У філософській культурі Київської Русі беруть початок два шляхи богопізнання, ідеали святості: апостолоподібність та ангелоподібність, які несли за собою практику різних чеснот – розумність (освіченість) та смиренномудрість. Апостолоподібність передбачає раціональне пізнання Бога через його творіння (набуття *знаць про Бога*); розуму відводиться важливе місце в межах трактування догматів Церкви як раціоналізації віри. Традиція ангелоподібності – страстотерпця розкриває пізнання Творця через самозаглиблення, *умне діяння* та виступає у формі безпосереднього *знання Бога* (містичний досвід); розум застосовується тільки для дисципліни внутрішнього світу людини на шляху до святості.

4. Особливостями зародження *наукового знання* у період XI – XIII ст., яке також мало вплив на формування раціоналістичних тенденцій, є використання елементів об'єктивності, точності, логічності в жанрах літописів та ходін, творах Кирика Новгородця; вплив писемно-книжної культури на розвиток раціонального мислення, оскільки письмовий текст змушував читача декодувати мовні знаки; функціонування нерозривно пов'язаних між собою

понять *філософія* та *мудрість*, останнє з яких у філософській думці Київської Русі виступало у таких модифікаціях, як народна мудрість, християнська мудрість та філософська мудрість.

5. Елементи раціонального в сретичних рухах української культури XV – сер. XVI ст. присутні в таких аспектах: 1) переосмислення догмату Трійці та христологічного догмату; 2) критичний підхід до тлумачення Святого Письма, перевірка його достовірності людським розумом, а не вірою; 3) поступове посилення уваги до ролі освіченості. У творах перших українських гуманістів спостерігається оперування образами античної міфології, через співвідношення таких понять, як: *світло – Юпітер – Феб – розум – знання, Мінерва – Афіна – мудрість – знання – наука*, смислове навантаження яких впливало на розвиток раціоналістичних тенденцій.

6. В українській полемічній літературі елементи раціонального дискурсу простежуються в таких положеннях: 1) тлумачення ідеї Бога, зокрема співвідношення третьої особи Трійці – Святого Духа – з Отцем та Сином, раціональне пояснення їх буття, тобто ренесансна інтерпретація Бога; 2) застосування принципів катафатичного богослов'я; 3) використання засобів логіки при обґрунтуванні полемічних суджень; 4) критичний підхід до біблійних текстів; 5) вчення про самовладдя як владу вільної людини, наділеної даром розуму.

7. Шляхи формування раціоналістичних тенденцій в умовах поживлення національно-визвольної боротьби у духовній культурі XI – поч. XVII ст. пов'язані зі співвідношенням проблеми *дії (actio)* та *споглядання (factio)* як протистояння двох традицій – так званої пантеїстичної містики (візантійсько-православної патристики) та ортодоксального релігійного містицизму (неоплатонізму). Основними поняттями, які виокремлюються у зазначений період, є *плотський розум* – вид мисленнєвої діяльності людини, її здібність до логічних операцій, раціонального світовідношення, основною рисою якого є свобода мислення, критичне ставлення до дійсності; та *духовний розум* – як вид мисленнєвої діяльності людини, її здібність до логічних операцій в сфері ідеального, духовного, нераціональне світовідношення, основною рисою якого є смиренномудрість, що несе за собою мудрість «не від світу цього».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Андрусів Л.З. Співвідношення раціонального та емоційно-чуттєвого у філософській думці Київської Русі / Л.З.Андрусів // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки / гол. ред. колегії С.М.Возняк. — Івано-Франківськ: «Плай» ЦІТ, 2009. — Вип. XII. — С. 24-28.

2. Андрусів Л.З. Роль реформаційно-єретичних ідей у становленні раціоналістичного світогляду доби українського Відродження / Л.З. Андрусів // Науковий Вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філософські науки / гол. ред. Р.А.Арцишевський.— Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2009. — № 19. — С. 86-91.

3. Андрусів Л.З. Взаємозв'язок символічного та раціонального в іконоборських рухах Київської Русі / Л.З.Андрусів // Вісник Черкаського університету. Серія Філософія / гол. ред. А.І.Кузьмінський.— Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2009. — Вип. 170. — С. 125-133.

4. Андрусів Л.З. Поняття «мудрості» та «ума» у філософській культурі Київської Русі / Л.З. Андрусів // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: збірник наукових праць. / відп. ред. М.М.Бровко, О.Г.Шутов. — К.: Видавничий центр КНЛУ, 2009. — Вип. 24. — С. 337-344.

5. Андрусів Л.З. Елементи раціоналізму в єретичних рухах стригольників та богомилів XV – першої половини XVI ст. / Л.З.Андрусів // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М.Вашкевич. — К.: ВІР УАН, 2010. — Вип. 41. — С. 335-339.

6. Андрусів Л.З. Початки наукового пізнання у філософській думці Київської Русі / Л.З.Андрусів // Філософські ідеї в культурі Київської Русі: збірник наукових праць за матеріалами III давньоруських історико-філософських читань «Філософські ідеї в культурі Київської Русі» (Полтава, 10 червня 2010) / відп. за вип. О.Киричок. — Полтава: РВВ ПДАА, 2010. — С. 81-94.

7. Андрусів Л. Раціональне та ірраціональне в духовному світі людини в києворуській філософській думці / Л.Андрусів // Світоглядно-ціннісне самовизначення людини: науково-пізнавальні та життєво-практичні виміри. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих науковців (20-21 листопада 2008 р.) / ред. В.О.Балух, М.Г.Марчук та ін. — Чернівці: Рута, 2008. — С. 6-9.

8. Андрусів Л. Концепція пізнання у філософських орієнтаціях К.Смолятича / Л.Андрусів // Особистісні цінності і переконання філософа та історико-філософський процес. Тези Всеукраїнської наукової конференції «XXI Читання, присвячені пам'яті засн. Львівсько-варшавської школи К.Твардовського» 11-12 лютого 2009 року / відп. за вип. В.Л.Петрушенко. — Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. — С. 56-57.

9. Андрусів Л. Джерела та особливості філософії українського вільнодумства XV – початку XVII ст. / Л.Андрусів // Людина. Світ. Суспільство. (До 175-річчя філософського факультету). Дні науки філософського факультету – 2009: Міжнародна наукова конференція (21-22 квітня 2009 року): матеріали доповідей та виступів. / ред. А.Є.Конверський. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. — Ч. II. — С. 5-7.

10. Андрусів Л. Поняття «духовний розум» в українській філософії докласичної доби XI – XVII ст. / Л.Андрусів // На шляху до синтезу філософії, релігії і науки. Тези II Всеукраїнської науково-практичної конференції 10-11 квітня 2009 року / за ред. І.В.Карівця. — К.: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. — С. 132-135.

11. Андрусів Л. Художньо-образне пізнання у філософській думці Київської Русі: раціонально-іраціональний аспект / Л.Андрусів // Дні науки філософського факультету – 2010: Міжнародна наукова конференція (21-22 квітня 2010 року): матеріали доповідей та виступів / ред. А.Є.Конверський. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. — Ч. II. — С. 3-5.

АНОТАЦІЇ

Андрусів Л.З. Раціоналістичні тенденції в українській філософській думці XI – поч. XVII ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю – 09.00.05 – історія філософії. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2011.

Дисертацію присвячено комплексному історико-філософському дослідженню специфіки раціоналістичних тенденцій в українській філософській думці XI – поч. XVII ст. як утвердження акценту на ролі розуму в осмисленні основної парадигми того чи іншого історичного періоду. На прикладі невербальних текстів Київської Русі доведено функціонування раціонального аспекту в художньо-образному сприйнятті дійсності. Встановлено існування в рамках культури Київської Русі апостолоподібного шляху пізнання Бога, що допускав застосування розуму в межах християнського віровчення.

Текстуально обґрунтовано раціоналістичний характер ересей XV – сер. XVI ст. (стригольники, богоміли, жидовілі, феодосіани) та поглиблено думку про те, що ідеї релігійного вільнодумства, раціоналізація таїн віри, ренесансна інтерпретація Бога, використання засобів логіки та науково-природничого знання в працях українських гуманістів є невід’ємною частиною утвердження раціоналістичних тенденцій. Розкрито зміст бінарних понять *внутрішній* та *зовнішній розум* у поглядах українських полемістів.

Ключові слова: раціоналістичні тенденції, раціональність, розум, духовний розум, плотський розум, світло, ум, мудрість, знання.

Андрусив Л.З. Раціоналистические тенденции в украинской философской мысли XI – нач. XVII вв. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.05 – история философии. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2011.

Диссертация посвящена историко-философскому анализу рационалистических тенденций в украинской философской мысли XI – нач. XVII в. как утверждение акцента на роли разума в осмыслении основной парадигмы того или иного исторического периода. Специфика диссертационного исследования обусловлена особенностью подхода к двум

периодам в украинской философской мысли и разным доступным количеством памятков, что требует применения культурологического подхода.

При рассмотрении историографии проблемы проанализированы ее особенности, а именно: 1) неполная исследованность философской мысли Украины XI – первой половины XVII века, что объясняется отсутствием разработки соответствующих методов и подходов к историософскому исследованию, 2) синкретизм культуры этого периода, 3) феномен двоеверия, что являет собой трансформацию христианских ценностей с языческим мировоззрением. Путем анализу философских идей, содержащихся в текстах периода XI – нач. XVII в. (литературных произведениях, летописях, житиях святых, апокрифах, политических программах) обосновывается понятийная матрица исследования рационалистических тенденций в украинской философской мысли, в которую входят такие ключевые понятия: *разум, ум, мудрость, свет*, бинарные понятия *внутренний* и *внешний разум, философия, знания*, приобретающие новое понимание в процессе развития культурно-исторических периодов и формирующие со временем рационалистическую традицию.

Исходя из методологического подхода М.Громова о трех доминирующих методах освоения действительности в философской мысли Киевской Руси – художественном, символическом и научном, существующих потенциально в форме «тенденций», исследуются главные аспекты рациональности путем анализа художественно-образного, мистического и научного познания. На примере невербальных текстов Киевской Руси доказано функционирование рационального аспекта в художественно-образном восприятии действительности. Проанализированы два пути богопознания: катафатический и апофатический, в частности рассматривается идея В.Горского о апостолоподобии и ангелоподобии на материале «Киево-Печерского патерика». Изучаются идеи Григория Богослова, Григория Нисского, Климента Охридского, Псевдо-Дионисия Ареопагита и других Отцов Церкви, чьи произведения были распространены в то время. Исследуется возникновение и формирование научного знания.

В диссертации анализируется рациональное осмысление действительности, Бога, Святого Писания представителями еретических движений и украинскими гуманистами. На основе текстологической реконструкции ересей рационалистического (жидовствующие, феодосианы) и мистико-рационалистического (стригольники, богомилы) характера исследуется их влияние на формирование рационалистических тенденций в украинской философской мысли XV – сер. XVI в. Доказывается взаимосвязь рационалистических тенденций с переводными произведениями киевского кружка книжников («Логика Авиасафа» или «Киевская логика», «Аристотелевы врата» и др.), Андрея Курбского («Диалектика» Иоанна Дамаскина и «Трактат из логики И.Спангенберга»), их влияние на формирование мировоззрения украинских мыслителей, прежде всего в вопросах отношения разума к моральным качествам, достоинствам человека.

Осуществлен анализ понятий *духовный* и *плотский* ум, как противостояние двух традиций – византийско-православной патристики и ренессансного неоплатонизма, что повлияло на отношение к действительности и культурный процесс через соотношение принципов действия (*actio*) и созерцания (*factio*).

В результате исследования доказано функционирование рационального аспекта в восприятии действительности на примере художественно-образного познания в духовной культуре Киевской Руси; выявлено, что в философской культуре Киевской Руси берут начало два пути богопознания, идеалы святости: апостолоподобие и ангелоподобие, которые несли за собой практику различных добродетелей – разумность (образованность) и смиренномудрие; исследовано зарождение научного знания в период XI – XIII века, которое также влияло на формирование рационалистических тенденций, в частности использование элементов объективности, точности, логичности в жанрах летописей и хождений, в произведениях Кирика Новгородца; влияние письменно-книжной культуры на развитие рационального мышления; текстуально обоснован рационалистический характер ересей XV – нач. XVI в. (стригольники, богомолы, жидовствующие, феодосианы), эксплицировано содержание бинарных понятий *внутренний* и *внешний* ум, определены элементы рационального дискурса в украинской полемической литературе.

Ключевые слова: рационалистические тенденции, рациональность, разум, духовный разум, плотский разум, свет, ум, мудрость, знание.

Andrusiv L. The rationalistic tendencies in the Ukrainian philosophical thought of the XI – early XVII centuries. – Manuscript.

Candidate Thesis in Philosophy: Specialty 09.00.05 – History of Philosophy. – Mykhaylo Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2010.

The thesis is devoted to the complex historical-philosophical investigation of the specificity of the rationalistic tendencies in the Ukrainian philosophical thought of the XI – early XVII centuries as consolidation of the accent on the role of the mind in the comprehension of main paradigm of this or that historical period. The non-verbal texts of Kyiv Rus' were taken as an example to prove the functioning of the rational aspect in the art-figurative perception of the realities. The existence of the apostolic-like way of cognizing God, which allowed application of the mind within the Christian doctrine, is ascertained.

The rationalistic character of the heresies of the XV – early XVI centuries (strygolnic, bogomils, zhydovils, feodosians) is textually proved and the thought of that the ideas of religious free-thinking, rationalization of the belief mysteries, renaissance interpretation of God, use of the means of logic and scientific-natural knowledge in the works of the Ukrainian humanists are an integral part of consolidation of the rationalistic tendencies, is deepened. The content of the binary notions *outer* and *inner mind* in the views of the Ukrainian polemicists of the XVI – early XVII centuries is exposed.

Key words: rationalistic tendencies, rationality, mind, spiritual mind, carnal mind, light, reason, wisdom, knowledge.

Підписано до друку 07.04.2011 р. Формат 60x90/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 0,9. Обл. видав. арк. 1,05.
Тираж 100 екз. Замовлення №8.

Віддруковано в друкарні КП фірми "ЛІК".
м. Івано-Франківськ, вул. Василянок, 48. Тел. (03422) 4-80-27.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ІФ №16 від 06.09.2001 р.